

ПОРЯДОК СЛІВ ЯК ЗАСІБ МОВЛЕННЄВОГО ВПЛИВУ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

WORD ORDER AS A MEANS OF LINGUISTIC INFLUENCE: COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC ASPECTS

Турко О.В.,

[orid.org/0000-0002-4178-0483](https://orcid.org/0000-0002-4178-0483)

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри філологічних дисциплін початкової та дошкільної освіти
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

У статті проаналізовано порядок слів (словолад) як важливий засіб мовленнєвого впливу в межах комунікативно-прагматичного підходу, що дає змогу виявити залежність вибору синтаксичних структур від комунікативної мети мовця, специфіку прагматичних маркерів, що модифікують сприйняття повідомлення адресатом. Дослідження базується на концептуальних напрацюваннях українського та зарубіжного мовознавства, присвячених питанням комунікативного синтаксису загалом, прагматичного підходу зокрема. Порядок слів охарактеризовано як інструмент мовленнєвого впливу у висловленнях політичного та художнього дискурсів. Виявлено особливості тактики, мовних засобів, прагматичного ефекту у стратегії переконання (аргументації), стратегії навіювання (сугестії), стратегії маніпуляції як найбільш поширених у мовленні. Проаналізовано функції словопорядку з урахуванням таких прагматичних понять, як мовленнєвий акт, ілюктивна сила, пресупозиція, імплікатура, дейксис й контекст. Особливу увагу приділено синтаксичним трансформаціям порядку слів, що посилюють прагматичний ефект висловлення. На матеріалі прикладів українського політичного й художнього дискурсу показано, як словопорядок сприяє акцентуванню інформації, формуванню емоційного фону, оцінних настанов та впливу на реципієнта. Зроблено висновок про важливу роль порядку слів як інструменту реалізації інтенцій мовця. Результати дослідження поглиблюють розуміння взаємозв'язку між формальною організацією висловлення та його комунікативним потенціалом, розкриваючи прагматичні механізми цілеспрямованого впливу на адресата. Наголошено на актуальності подальшого вивчення словопорядку як засобу реалізації комунікативних інтенцій у різних типах дискурсу. Теоретичні узагальнення можуть бути використані у сфері медіааналітики, політичної лінгвістики.

Ключові слова: порядок слів, мовленнєвий вплив, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, мовні засоби, прагматичний ефект.

The article analyses word order as an important means of linguistic influence within the communicative-pragmatic approach, which makes it possible to reveal the dependence of the choice of syntactic structures on the communicative goal of the speaker, as well as the specifics of pragmatic markers that modify the perception of the message by the addressee. The study is based on the conceptual developments of Ukrainian and foreign linguists devoted to the issues of communicative syntax in general and the pragmatic approach in particular. Word order is characterised as a tool of speech influence in political and artistic discourse. The peculiarities of tactics, linguistic means, and pragmatic effect in the strategies of persuasion (argumentation), suggestion (suggestion), and manipulation as the most common in speech are revealed. The functions of word order are analysed taking into account such pragmatic concepts as speech act, illocutionary force, presupposition, implicature, deictic and context. Particular attention is paid to syntactic transformations of word order that enhance the pragmatic effect of utterances. Using examples from Ukrainian political and artistic discourse, the article shows how word order contributes to the emphasis of information, the formation of an emotional background, evaluative attitudes, and influence on the recipient. The conclusion is made about the important role of word order as a tool for realising the speaker's intentions. The results of the study deepen the understanding of the relationship between the formal organisation of speech and its communicative potential, revealing the pragmatic mechanisms of purposeful influence on the addressee. The relevance of further study of word order as a means of realising communicative intentions in different types of discourse is emphasised. The theoretical generalisations can be used in the fields of media analysis, political linguistics.

Key words: word order, speech influence, communicative strategy, communicative tactics, linguistic means, pragmatic effect.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика фокусується на виявленні комунікативно-прагматичних функцій мовних засобів, що спричинено домінуванням та релевантністю процесу комунікації як інструменту подолання суспільної турбулентності в умовах російська агресія проти України, як ефективного, з погляду дидактики, засобу освітнього процесу, як способу інформа-

ційного та політичного протистояння, як механізму налагодження взаємодії в міжнародному контексті. У реалізації мовленнєвої інтенції одним із дієвих способів є порядок слів. У межах прагматичного підходу саме словолад реченнєвої конструкції зумовлює акцентування на інформації, визначає вплив на адресата та формування смислів у свідомості реципієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розгляд мовних одиниць в комунікативно-прагматичному аспекті передбачає їх аналіз як функціональних одиниць, що реалізують певні комунікативні наміри комуніканта в конкретній ситуації спілкування. Тобто мовна одиниця набуває додаткового значення, спричиненого контекстом, соціальними ролями учасників комунікації, комунікативною метою, покладеною в мовленнєвий акт. Концептуальні засади комунікативно-прагматичного підходу закладені у працях низки українських мовознавців. Зокрема, Т. Космеда проаналізувала категорії прагматики: мовленнєвий акт, комунікативні інтенції, адресність і контекстуальність [1]; Н. Гуйванюк описала комунікативно-прагматичну репрезентацію усної мови, експресивізацію висловлень у розмовному мовленні, формально-семантичні співвідношення в синтаксисі [2; 3]; Ф. Бацевич розкрив особливості функціонування прагматичних аспектів на різних рівнях мовної системи [4], проаналізував мовленнєві акти та суб'єктивності в мовленні [5], зв'язок між прагматикою та семантикою, підкреслюючи, що прагматика формує смислові інтенції мовця, які реалізуються через синтаксичні та лексичні засоби [6]; А. Загнітко створив теоретико-методологічне підґрунтя для аналізу лінгвоперсони, її прагматичних намірів та комунікативного реалізму; когнітивно-дискурсивні моделі семантичних ролей як важливого елемента мовного впливу; дослідив семантичний і функціональний порядок слів у контексті дискурсу [7; 8]; О. Селіванова описала комунікативно-прагматичну парадигму як концептуальний фундамент для аналізу мови як комунікативного процесу, враховуючи інтенції мовця та контекст [9]; К. Серажим проаналізувала дискурс як соціолінгвальне явище з прагматико-семантичної перспективи [10]; С. Шабат-Савка системно дослідила комунікативну інтенцію крізь призму синтаксису і дискурсу [11]; Т. Мелкумова зацентувала значення комунікативно-прагматичних функцій як основи для аналізу дискурсивних стратегій і мовленнєвих дій у різних соціокультурних контекстах [12]; І. Шевченко визначила взаємодію мовних та пізнавальних процесів у формуванні комунікативного наміру [13] та ін.

Без сумніву, комунікативно-прагматичний підхід до аналізу мовних одиниць сприяє глибшому розумінню природи мовлення як соціальної дії, що має на меті не лише передачу інформації, а й цілеспрямований вплив на співрозмовника, координацію спільної діяльності та підтримання соціальних зв'язків.

Незважаючи на наявність праць, присвячених синтаксичній організації речення, проблема інтерпретації порядку слів як механізму суспільного впливу потребує подальшого аналізу з урахуванням комунікативного аспекту, оскільки зумовлена потребою глибшого осмислення прагматичних можливостей порядку слів у різних типах дискурсу, а також його ролі у формуванні соціальних настанов, емоційного фону та когнітивної оцінки подій.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити порядок слів як засіб мовленнєвого впливу крізь призму прагматичного підходу, з'ясувати, яким чином позиційне розміщення компонентів висловлення впливає на інтерпретацію, актуалізацію інформації та емоційно-оцінну настанову адресанта, а також виявити прагматичні функції словолоду в контексті сучасної комунікативної практики.

Виклад основного матеріалу. Комунікативний вплив у процесі мовно-мовленнєвої взаємодії становить результат взаємодії між адресантом та адресатом, реалізується за допомогою мовних і паралінгвістичних засобів, прагматичних умов комунікативної ситуації – статусно-рольових відносин, інтенціональності, пресупозицій, комунікативної мети.

У сучасному мовознавстві комунікативний вплив трактують як одну з ключових прагматичних категорій: «Мовленнєвий вплив однієї особи на іншу або цілу групу за участю мови і невербальних засобів, що її підсилюють для реалізації визначеної комунікантом мети, полягає у впливі на свідомість, мотиваційну сферу об'єкта суб'єктом, зміну діяльності адресата, його поведінку, наміри, погляди, установки» [14], «Вплив мовленнєвий – це використання особливостей природної мови з метою побудови повідомлень, що володіють підвищеною здатністю впливу на свідомість і поведінку адресата або адресатів повідомлення. У науці зустрічається широке та вузьке розуміння мовленнєвого впливу» [9, с. 449]. Визначальними ознаками мовленнєвого впливу є цілеспрямованість (мета – переконати, схилити, зацікавити тощо), прагматичність (мовлення про вокує дії), контекстуальність (потребує комунікативної ситуації), стратегічність (вибір мовних засобів залежить від комунікативної стратегії).

З огляду на тенденції в трактуванні названого поняття стверджуємо, що мовленнєвий вплив – це комунікативно-інтенційний процес, спрямований на свідомість, емоції та поведінку реципієнта за допомогою мовних і паралінгвістичних засобів, зумовлених ситуацією спілкування.

Існує чимало різновидів мовленнєвого впливу, які реалізуються залежно від мети комунікації, соціального статусу учасників, контексту ситуації та каналу передавання інформації. До основних форм належать переконання, навіювання, спонування, заохочення, застереження, а також більш складні стратегії – маніпуляція, примус, інформування з метою формування певних уявлень або установок (К. Серажим [10], О. Селіванова [15], В. Аккурт [16] та ін.). Кожна з цих форм має специфічні мовні засоби реалізації: від інтонаційної виразності до добору аргументів, риторичних прийомів, модальності, стилістичних фігур тощо. Вивчення механізмів мовленнєвого впливу особливо актуальне в умовах інформаційної війни, політичного дискурсу та медіакомунікації, де мова стає інструментом управління свідомістю та поведінкою мас.

У реалізації стратегій мовленнєвого впливу важливу роль відіграють не лише лексико-семантичні чи інтонаційні засоби, а й синтаксична організація висловлення, зокрема порядок слів, який може підсилювати прагматичний потенціал висловлення, акцентуючи увагу реципієнта на певному компоненті вислову, задаючи ритм повідомленню, викликаючи певні емоції чи асоціації.

Порядок слів є як граматичною категорією, так і прагматичним інструментом, що вміло використовується комунікантом задля реалізації впливу – переконання, навіювання або маніпуляції. Це засвідчує його вагоме місце серед інших стратегій і тактик комунікативної дії.

Стратегія переконання (аргументації) становить логіко-емоційне звернення до адресата через систематизовані аргументи, що мають спонукати до прийняття певної позиції чи рішення [17]. Ця стратегія реалізується через чітку структуру, логічний ланцюг, лаконічність, звернення до спільних цінностей, що дозволяє досягти переконливості. Напр.: «Не ми почали цю війну. Але нам цю війну закінчувати» (Володимир Зеленський) [18]: стратегія переконання (сформувати або змінити переконання адресата на основі логіки, емоцій і спільних цінностей) → тактика (апеляція до моральних цінностей) → засіб (інверсія: заперечення причетності + акцент на суб'єкті відповідальності (інверсія)) → прагматичний ефект (мовленнєвий вплив через логічний та емоційний імпульс).

«*Борітеся – поборете, Вам Бог помагає!*» (Тарас Шевченко) [19]: стратегія переконання (заохочення до боротьби, формування впевненості в перемозі) → тактика (заохочення та підтримки віри) → засіб (порядок слів: звичне «Бог

вам помагає» трансформовано у «*Вам Бог помагає*», що підсилює емпатичний акцент на «вам» – саме вам, борцям, адресована Божа підтримка) → прагматичний ефект (формується відчуття моральної правоти, виникає емоційний імпульс до дії).

Стратегія навіювання (сугестія) відрізняється від переконання тим, що впливає на підсвідомість адресата через емоції, образи, почуття, інтуїтивно, без прямої аргументації [20]. Напр.: «*Ти ж бо сильна. Ти витримаси. Ти не маєш права впасти!*» (Леся Українка) [21]: стратегія навіювання (форма впливу на підсвідомість адресата через емоційно-імпліцитне спонування) → тактика (психологічна підтримка + повторення – підсилення віри адресата у власну силу через послідовні твердження, що закріплюють одну ідею) → засоби (порядок слів: «Ти ж бо сильна» – акцент на адресаті («Ти») й оцінці стану («сильна»), повтор (три окличні речення з особовим займенником на початку створюють ритм) інтонаційне підсилення (оклична інтонація як засіб експресії та емоційного тиску), лексичний (слова «витримаси», «не маєш права впасти» апелюють до морального обов'язку і стійкості)) → прагматичний ефект (емоційне мобілізування адресата, формування відчуття відповідальності, підтримки, упевненості).

«*Кожен з нас загинув на Донбасі... Кожен з нас – українець*» (Володимир Зеленський) [18]: стратегія (сугестія: вплив через емоційне ототожнення) → тактика (єднання: створення відчуття спільності й солідарності) → засоби (повтор (анафора) + порядок слів із винесенням ключових слів у препозицію (емфаза)) → прагматичний ефект (емпатичне ототожнення адресанта з адресатом, підвищення значущості колективного «ми» через риторичне «кожен з нас», підсилення емоційного тиску через граматичну структуру: порядок слів «*Кожен з нас – українець*» увиразнює логічний наголос на останньому слові «*українець*», що має патетичний вплив). Порівн. із словами Івана Багряного: «*Ми – нація. Ми – великий народ. Ми маємо право бути!*».

Стратегія маніпуляції – прихований, неясно усвідомлений вплив, спрямований на зміну поведінки або установок адресата, часто без його свідомої згоди [16]. А. Загнітко виділив комунікативно-стратегічні типи маніпуляції як цілеспрямовані сценарії, що реалізуються через мовленнєві суб'єктивні й об'єктивні граматичні конструкції [22]. Напр.: «*Хто в Раді не підтримує реформи, той працює на росію*» (Арсеній Яценюк) [23]: стратегія (поділ на «своїх» (тих,

хто підтримує реформи) і «чужих» (тих, хто не підтримує), представлення критиків реформ як ворогів держави) → тактика (чорно-біле мислення (дихотомія) – немає нейтральної позиції, або ти за реформу, або проти України (в цьому випадку – «працюєш на росію»), персоналізація та стигматизація – «працюєш на росію» накладає негативну оцінку, підозру у зраді, спростування альтернатив – відкидання можливості конструктивної критики реформ) → засоби (порядок слів: спочатку негативна дія («не підтримує реформи»), потім суворий ярлик («працює на росію»), що підсилює логічний зв'язок і емоційний вплив; антипозиція («той...») – контраст між суб'єктами; конденсоване речення без умовних чи заперечних форм, що створює враження абсолютної істини) → прагматичний ефект (маніпулятивний вплив на аудиторію: змушує сприймати критику реформ як загрозу національній безпеці, обмеження дискусії: зменшує простір для конструктивної критики, яка ототожнюється зі зрадою, мобілізація підтримки: формує групову солідарність серед прихильників реформ).

Отож зміна позицій ключових елементів речення дозволяє мовцю реалізовувати різноманітні стратегії – переконання, навіювання, маніпуляцію – через які здійснюється спрямований вплив на адресата. Комунікативний потенціал порядку слів полягає у формуванні логічного та емоційного наголосу, який посилює аргументацію, маркує емоції, створює образи та акцентує соціальні цінності чи страхи. Такі мовленнєві прийоми, як інверсія, анафора, емфаза, ритмічні повтори, є засобами реалізації тактик комунікації, що спонукають до прийняття певної позиції або поведінкової реакції.

Аналіз ролі порядку слів у межах прагматичного підходу передбачає не лише опис граматичної структури речення, а й виявлення комунікативних намірів мовця, впливу на адресата, а також прихованого змісту. Визначення ролі словоладу як засобу мовленнєвого впливу потребує звернення до основних понять прагматики, які пояснюють, яким чином мовець кодує значення, оцінки, емоції та установки в межах певного контексту.

С. Левісон, Дж. Остін, Дж. Серль, Дж. Лайонез, Г. П. Грайс визначили ключові поняття прагматики, які стали основою для аналізу мовленнєвої діяльності в реальному комунікативному контексті: дейксис – залежність значення від ситуації; мовленнєвий акт – дія, яку ми здійснюємо словами; ілокутивна сила – реалізована функція висловлення; пресупозиція – приховане припу-

щення; імплікатура – значення, яке не висловлене прямо; контекст – усі обставини, які впливають на інтерпретатора висловлення та ін. Ці поняття прагматики безпосередньо пов'язані з порядком слів, оскільки саме через словолад мовці передають нюанси значення, акценти, емоції, приховані припущення й прагматичні наміри. Напр.: «Я прагну миру і доб'юся єдності України. Тому розпочинаю свою роботу з пропозиції мирного плану» [26] (Петро Порошенко): порядок слів у цьому прикладі відіграє ключову прагматичну роль, позаяк організовує ілокутивну силу, посилює емоційний вплив і структурує комунікативний намір. «Я прагну миру» / «Я доб'юся єдності» – суб'єкт («я») передує дії, що наголошує на особистій відповідальності і волі мовця. Така позиція маркує авторитет активним взяттям на себе ролі діяча. Крім цього, паралельна структура створює ритмічний наголос, що активує емоційний і перлокутивний ефект – рішучість, мотивація, довіра. З'єднувальне слово «тому» логічно пов'язує попередні обіцянки з дією, у такий спосіб маркується значення прагматичної когерентності: тобто інтенція породжує обіцянку, яка втілюється через реальну дію. Висловлення розгортається від емоційного посилю («мир», «єдність») до конкретної дії («мирний план»). Ця прогресія вдовільняє очікування слухача: спочатку мотивація – потім рішення. Прагматичний ефект порядку слів створює враження логічної послідовності й впевненості, посилює ілокутивну силу: не лише декларація, а й ініціація дії, підтримує жанрову специфіку політичної промови: структурованість, переконливість, апеляція до спільних цінностей. Прямий порядок слів: $S \rightarrow P \rightarrow O / Adv$, базова граматична структура, яка у прагматичі має важливі комунікативні функції: посилення ясності та авторства, реалізація ілокутивної сили, підтримка когерентної логіки, риторична ефективність. У політичному дискурсі прямий порядок слів використовується для досягнення зрозумілості, авторитетності та ефективної комунікації.

Висновки. Мовленнєвий вплив як комунікативно-інтенційний процес передбачає цілеспрямовану дію мовця на адресата з метою формування чи трансформації його думок, поведінки, емоцій або переконань. Засобами мовленнєвого впливу, крім лексичних та інтонаційних, є й синтаксичні, зокрема порядок слів як інструмент реалізації різних стратегій – переконання, навіювання, маніпуляції. Прагматичний потенціал словоладу полягає в актуалізації певного компонента висловлювання, зміщенні акцентів, посиленні

емоційної виразності, створенні логічної структури повідомлення, формуванні ритму та інтонаційного малюнка. Комуникант модифікує словолад для досягнення конкретного перлокутивного ефекту – емоційної реакції, довіри, переконання або дії з боку реципієнта. Таким чином, порядок слів постає як семіотичний маркер комунікатив-

ної стратегії, здатний виконувати роль логіко-емоційного ядра впливу.

Подальші дослідження комунікативного потенціалу порядку слів у межах прагматичної парадигми дадуть змогу глибше розкрити сутність мовленнєвого акту, його вплив на адресата та реалізацію соціально значущих настанов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 349 с.
2. Гуйванюк Н. Синтаксичні експресми з антиципацією. *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка* : зб. наук. пр., присв. 70-річчю від дня народження проф. С.Я.Єрмоленко / відп. ред. акад. НАН України В. Г. Скляренко. Київ : 2007. С. 84–92.
3. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : вибрані праці. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Львів : ЛНУ, 2004. 220 с.
5. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів : Видавництво Львівського університету, 2008. 176 с.
6. Бацевич Ф. С. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницької одиниці. *Мовознавство*. 2009. № 1. С. 29.
7. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії : монографія. Вид. 2-ге випр. і доп. Донецьк : ДонНУ, 2007. 219 с.
8. Загнітко А., Загнітко Н. Функційно-комунікативний рівень лінгвоперсони: закономірності самореалізації лінгвоперсони. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2018. №6. С. 179–188.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-Київ, 2008. 712 с.
10. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу) : дис. ... д. філол. н. : 10.01.08. Київ, 2003. 443 с.
11. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : монографія. Чернівці : «Букрек», 2014. 412 с.
12. Шевченко І. С. Когнітивна прагматика: підходи та перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Германістика та міжкультурна комунікація*. 2019. № 2. С. 169–173.
13. Мелкумова Т. В. Стан дослідження комунікативно-прагматичних функцій мовних одиниць. *Філологічні студії*. 2016. № 15. С. 63–72.
14. Матушевська Н. В. Особливості мовленнєвого впливу. URL: <https://surli.cc/ugmqpl>.
15. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації. Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. 350 с.
16. Аккурт В. Методи маніпулятивного впливу в лінгвістиці. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2020. №30. С. 5–23.
17. Монастирьова Л. В. Комунікативні стратегії переконання як одна з характеристик мовної особистості лідера. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. №4. Ч. 1. Том 31 (70) № 4 Ч. 1. С. 176–180.
18. 19 цитат з промови Зеленського: про закінчення війни, розпуск парламенту і країну інших можливостей. URL: <https://surli.li/iokbbkg>.
19. Шевченко Т. Кобзар. Київ : Всеукр. товар. «Просвіта», 1993. 512 с.
20. Kovalevska T. Yu., Kovalevska-Slavova A. V. Suggestive linguistics: Specificity and Core Methods. *Записки з українського мовознавства*. 2022. №29. С. 303–312.
21. Леся Українка. Драматичні твори. Київ: Веселка, 1991. С. 45–67.
22. Загнітко А. П. Комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій: час Ведмедика Волдо. *Записки з українського мовознавства*. 2019. №26. Т.2. С. 203–216.
23. Яценюк: Хто в Раді не підтримує реформи, той працює на росію. URL: <https://surli.li/cgnfml>.
24. Звернення Президента Володимира Зеленського з нагоди Дня Української Державності. URL: <https://surli.lt/uyiixt>.
25. Austin J. L. How to Do Things with Words. Oxford: Clarendon Press, 1962. 174 p.
26. Петро Порошенко, інавгураційна промова, 7 червня 2014 року. URL: <https://surli.cc/ypdltl>.